

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Geuzen en glippers. Goud en fout tijdens het beleg van Leiden

Sicking, L.H.J.

Citation

Sicking, L. H. J. (2003). *Geuzen en glippers. Goud en fout tijdens het beleg van Leiden*. Den Haag: SDU Uitgevers. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14308>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14308>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Geuzen en glippers

3 Oktoberlezingen

Redactie: Prof. P.G.J. van Sterkenburg
Dr. F.S. Gaastra
Dr. D.J. Noordam
Dr. R.P. Fagel
L.M.M. Heruer

De 3 Oktoberlezingen worden georganiseerd door de 3 October-Vereeniging en het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Deze lezingen worden jaarlijks gehouden op de zondag voorafgaande aan drie oktober. De eerste lezing vond plaats op 28 september 1997 in Stedelijk Museum de Lakenhal in Leiden.

Voor de 3 Oktoberlezing wordt ieder jaar een spreker uitgenodigd, die op zijn of haar eigen manier naar het beleg van Leiden zal kijken.

3 Oktoberlezingen:

1997: R.P. Fagel, *Leids beleg en ontzet door Spaanse ogen.*

1998: J.A.F. de Jongste, *Om de religie of om de vrijheid. Spanningen tussen stadhuis en kerk na het beleg.*

1999: D.J. Noordam, *De historische optochten van de 3 October-Vereeniging.*

2000: W. Otterspeer, *De lezende Pallas. Het dubbeltalent van de Leidse universiteit.*

2001: S. Groenveld, *'Van vyanden und vrienden bedroevet'. De gevolgen van het beleg van Leiden voor de omgeving van de stad.*

2002: B. de Vries, *De eerste 3 October-feesten: volksvertier of vermaak voor de burgerij?*

2003: L. Sicking, *Geuzen en Glippers. Goed en fout tijdens het beleg van Leiden*

**Geuzen en glippers.
Goed en fout tijdens het beleg van Leiden**

Louis Sicking

3 Oktoberlezing 2003

Sdu Uitgevers, Den Haag

Vormgeving omslag: Wim Zaat, Moerkapelle
Zetwerk: Holland Graphics, Amsterdam
Print en afwerking: Drukkerij Aktief, Den Haag

Universiteit Leiden

© Louis Sicking, Leiden 2003.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 12 XXXXX X

Geuzen en glippers.

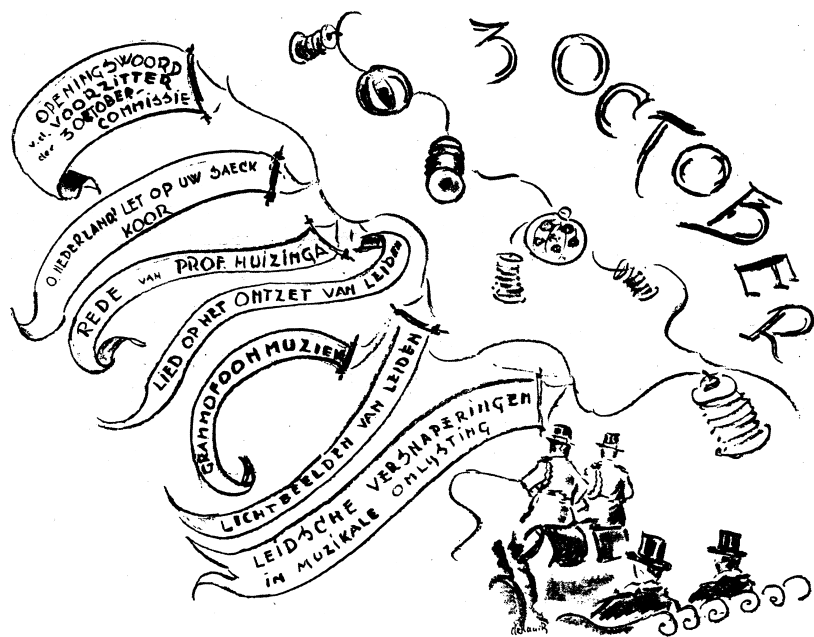
Goed en fout tijdens het beleg van Leiden

‘Iedereen weet, dat de geest in de stad zelf alles behalve één van vastbesloten verzet tot het uiterste is geweest. Men heeft ons in de afgelopen jaren op 3 October herinnerd aan de benaming glippers, en daaraan wel onaangename associaties verbonden. Men stelt zich dan, geloof ik, voor, dat dit burgers waren, die ’s nachts heimelijk over den muur glipten en naar de vijand overliepen. Daartoe nu bestond niet eens aanleiding, want zoo dicht lag de vijand niet rondom de stad. Glippers noemde men reeds sedert 1572 de lieden of families, die wegens hun trouw aan koning en kerk uit de kettersche en rebelleerende steden waren uitgeweken... Er is geen reden hier van landverraad te spreken.’ Deze woorden sprak Johan Huizinga tijdens het programma voor de herdenking van Leidens ontzet op 3 oktober 1942 in het gijzelaarskamp Sint-Michiëlsgestel.¹

Mede gezien de omstandigheden waarin hij en zijn toehoorders verkeerden, valt Huizinga’s genuanceerde beoordeling van de glippers op. Tegenover de geuzen en de verdedigers van het belegerde Leiden, die in gedenkboeken, herdenkingsredes en liederen de hemel in werden geprezen, werden de glippers doorgaans afgeschilderd als verdorven figuren, die slechts de ondergang van de vrijheid beoogden. Glippers waren degenen die ervoor kozen de stad te verlaten. Zij weigerden te breken met de wettige regering van koning Filips II. De negatieve beeldvorming over de glippers gaat terug tot de tijd van het beleg en is met het voortduren van de Nederlandse Opstand² steeds versterkt. Volgens een prinsgezinde schrijver berokkenden de glippers meer schade door informatie door te spelen aan de vijand, dat wil zeggen de regering van Filips II, dan de Spanjaarden met hun wapens.³ Het is een bekende voorstelling van zaken: overlopers uit de eigen gelederen zijn erger dan de vijand.

Niettegenstaande Huizinga’s wijze woorden hebben in recente jaren enkele hooggeleerde heren de beladen begrippen ‘goed’ en ‘fout’, die iedereen toch eerst en vooral met de Tweede Wereldoorlog associeert, in verband gebracht met de Opstand. Henk van Nierop gaf zijn in 2000 uitgesproken oratie de titel *Het foute Amsterdam*, daarmee doelend op Amsterdam tussen 1572 en 1578, toen de stad aan de zijde van de wettige regering stond. Vanuit het perspectief van de opstandelingen gezien ‘collaboreerde’ Amsterdam met de vijand. Amsterdam was dus ‘fout’ geweest in het begin van de Tachtigjarige Oorlog.⁴ De Amsterdamse literatuurhistoricus Johan Koppenol, die verschillende eigentijdse verslagen, brieven

en dagboekantekeningen met betrekking tot het Leidse beleg en ontzet bijeen bracht in een leesbaar boekje, noemt de begrippen 'goed' en 'fout' in zijn inleiding.⁵ Ook de Leidse historicus Simon Groenveld maakt melding van het begrippenpaar in zijn synthese over Leiden tijdens de beginjaren van de Opstand in het eerste deel van de nieuwe Leidse stadsgeschiedenis.⁶ Het gebruik van het goed-fout paradigma lijkt samen te hangen met de toegenomen aandacht voor de beeldvorming over de Opstand.⁷ Dat beeld is vooral bepaald door de opstandelingen zelf, de 'goeden'. Zij schilderden degenen die zich niet bij de opstand aansloten maar die om welke reden dan ook de wettige regering trouw bleven, af als verraders. Zij waren 'fout'.

1. Programma van de viering van het Leids ontzet op 3 oktober 1942 in het gijzelaarskamp St.-Michielsgestel, 1942 (Archief Johan Huizinga, Handschriftenafdeling Universiteitsbibliotheek Leiden)

Dit roept de vraag op in hoeverre het onderscheid tussen 'goed' en 'fout' helderheid schept voor de houding van de Leidenaars tijdens het beleg. Historici

dienen uiteraard zeer voorzichtig te zijn met het toepassen van moderne begrippen op gebeurtenissen die zich in een ver verleden hebben afgespeeld. Tegelijkertijd is het de taak van historici om dat verleden voor een hedendaags publiek toegankelijk te maken. Daarbij is modern woordgebruik niet alleen onvermijdelijk maar ook gewenst. De historicus probeert immers het verleden uiteen te zetten voor zijn tijdgenoten en ontkomt daardoor niet aan het maken van een 'vertaalslag' van het verleden naar het heden. Het gebruik van moderne begrippen kan daarbij behulpzaam zijn mits anachronismen worden vermeden. Niet toevallig plaatsten alle hierboven genoemde auteurs de begrippen 'goed' en 'fout' tussen aanhalingstekens. Bij het gebruik van deze woorden moet dan ook de nodige voorzichtigheid worden betracht. Zoals in de recente geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog meer ruimte is voor relativering van de al te simpele tweedeling in 'goed' en 'fout'⁸ zo is ook de geschiedschrijving van de Nederlandse Opstand al lang het stadium van de verzetshelden versus de collaborateurs voorbij.⁹ De zwart-wit benadering heeft plaats gemaakt voor grijs. De hierboven aangehaalde woorden van Huizinga getuigen daar al van.

De vraag is daarom vooral in hoeverre een dergelijke tweedeling nuancering behoeft. Door de glippers en de aarzelaars onder de belegerden centraal te stellen en in te gaan op hun mogelijke motieven kan een bijdrage aan de oplossing van deze problematiek worden geleverd. Zonder in dit korte bestek uitputtend te kunnen zijn, wordt daarnaast ingegaan op de vraag in hoeverre waarderingsen die door tijdgenoten over de houding van verschillende groepen en individuen zijn uitgesproken de beeldvorming over 'goed' en 'fout' al korte tijd na het ontzet hebben beïnvloed.

Op de vlucht voor geuzengeweld

De overgang van Leiden naar de zijde van Willem van Oranje in 1572 verliep niet zonder problemen.¹⁰ De komst van de geuzen leidde tot een gespannen situatie. Zij waren medeverantwoordelijk voor een golf van vernielingen in de stad, die wel als een tweede beeldenstorm zijn aangeduid. Dit geweld joeg een aantal katholieken zoveel schrik aan dat zij de stad ontvluchtten. Op 6 september 1572 werden zij gemaand terug te komen op straffe van verbeurdverklaring van hun bezittingen. Een aantal van hen blijkt aan de oproep gehoor te hebben gegeven, want toen de prins op 6 november Leiden bezocht, was een deel van de vluchtelingen alweer teruggekeerd. Volgens zijn belofte moesten deze 'geglippte' Leidenaars hun bezittingen nu terugkrijgen. Dit stuitte echter op problemen omdat een deel van de geconfisqueerde goederen inmiddels al was vervreemd.

Toen troepen van Filips II naderden, vluchtten opnieuw verschillende Leide-

naren de stad uit. Onder hen bevonden zich enkele stadsbestuurders die na de overgang van Leiden waren vervangen door prinsgezinden. Ook deze glippers werd gesommeerd terug te komen. Zoniet, dan zouden zij elk 100 gouden realen van hun bezittingen verbeuren. Weinigen schijnen echter aan deze oproep gehoor te hebben gegeven want een kleine maand later, op 18 februari 1573, werd het bevel herhaald, ditmaal op straffe van nog eens 100 realen en confiscatie van de boedel. De opbrengsten hiervan zouden ten bate van de verdedigingswerken van de stad worden aangewend. Uit de bewaard gebleven rekeningen van de publieke verkoop van de geconfisqueerde goederen blijkt dat tenminste tachtig mensen de stad uit waren geglipt. Het werkelijke aantal moet beduidend hoger zijn geweest aangezien niet alle rekeningen bewaard zijn gebleven.¹¹ Bovendien zullen er velen zijn geweest die het weinige wat ze hadden meenamen of bij achterblijvers onderbrachten.

Het Leidse glipperbeleid

Het eerste beleg van Leiden duurde van oktober 1573 tot maart 1574. Naarmate het langer duurde en de schaarste groter werd, veranderde het Leidse glipperbeleid. Aanvankelijk was het streven alle glippers terug te laten keren, maar toen de nood steeg was men blij minder monden te hoeven voeden. Op 3 januari 1574 mochten degenen die vanuit de omgeving naar de stad waren gevlucht weer vertrekken als zij dit wilden. Het was dus niet zo dat degenen die om welke reden dan ook naar de stad trokken en bereid waren hun lot met dat van de opstandelingen te verbinden, op een warm onthaal konden rekenen toen het beleg eenmaal begonnen was. Vanwege de voedselschaarste was men ze liever kwijt dan rijk. Op 5 maart 1574 werd afgekondigd dat iedereen die wilde vertrekken een paspoort kon krijgen.

Op 6 juli, tijdens het tweede beleg dat in mei was begonnen, werd deze afkondiging herhaald, ditmaal met de uitdrukkelijke vermelding dat de achtergelaten goederen niet zouden worden geconfisqueerd. Dit impliceert dat de glippers die voordien uit de stad waren vertrokken hun bezittingen wél hadden verloren. Tevens werden vrouwen wier mannen waren gevlucht, gedwongen de stad binnen 24 uur met hun kinderen te verlaten. Als reden werd vermeld dat deze mannen, van wie sommigen tot groot nadeel van de stad hun vee hadden meegenomen, de vijand hielpen.¹²

Enkele van deze gedwongen glippers kwamen van een koude kermis thuis. Na de afkondiging van 6 juli besloten twee vrouwen met acht of tien kinderen via het Maregat de stad te verlaten. Zij gingen op weg naar Warmond, maar toen zij bij de Poelschans aankwamen, trokken de regeringsgetrouwen, dat wil zeggen

aanhangers van het bewind van Filips II, hen al hun kleren uit en stuurden zij hen naakt terug naar Leiden. 'In hun grote barmhartigheid hebben de stadsregeerders hen weer binnengelaten, terwijl ze vrijwel niets meer hadden om hun schamelijkheid en naakte billen te bedekken', aldus een anoniem verslag dat in 1574 van het beleg is opgemaakt. Hetzelfde overkwam later zes vrouwen, een man en acht kinderen. Ook zij werden weer de stad binnengelaten.¹³ Ongewenst door beide partijen waren deze mensen bijna tussen wal en schip gevallen. Het toont de tragiek van een burgeroorlog waarin voor betrokkenen als de hier genoemde vrouwen, man en kinderen het onderscheid tussen 'goed' en 'fout' er niet toe deed.

Eind augustus ontstond ten gevolge van de hongersnood het eerste echte oproer in de stad. Burgers liepen te hoop bij het stadhuis en eisten voedsel of een paspoort om te mogen vertrekken. Zij kregen het laatste. Zo glipten ze, met toestemming van het stadsbestuur.¹⁴ In september werd de situatie nog nijpender. Een aantal vroedvrouwen zei dat de stadsbestuurders de moordenaars waren van de ongeboren kinderen die in de lichamen van de moeders doodgingen als gevolg van hun rebellie, die zoveel schade toebracht aan de stad. Anderen riepen dat de stad zich moest overgeven omdat zij anders van de honger zouden sterven.¹⁵ Door de omstandigheden gedwongen paste het stadsbestuur het beleid ten aanzien van de glippers telkens aan. Vluchtten de glippers aanvankelijk op eigen initiatief de stad uit, later vertrokken zij met toestemming van het stadsbestuur of werden zij zelfs gedwongen de stad te verlaten. Deze vaststelling noopt tot een relativering van de glippers als 'overlopers'. Feitelijk liepen zij over naar het regeringsgezinde kamp van Filips II, maar dit maakte hen nog niet tot verraders.

Vogels van diverse pluimage

De glippers waren vogels van diverse pluimage. Zij waren afkomstig uit alle lagen van de bevolking, de bestuurselite voorop. De bestuurders van Leiden waren de schout, vier burgemeesters, acht schepenen en de vroedschappen of veertiggraden¹⁶ Zij werden bijgestaan door een ambtelijk apparaat, bestaande uit twee juristen, de pensionaris en de secretaris. De schout en schepenen vormden het gerecht.¹⁷ De overgang van de stad naar de prins in juni 1572 was niet naar de zin geweest van verschillende van deze bestuurders. Maar liefst zestien leden van de vroedschap en de magistraat ofwel veertig procent van het totaal van veertig stadsbestuurders nam de benen.¹⁸ De bestuurselite spande daarmee hoogstwaarschijnlijk de kroon. Niet alleen ging een groot deel van het Leidse stadsbestuur ervandoor, verschillende van de geglipte burgemeesters, schepenen en vroedschappen boden actief steun aan de regering van Filips II door het ondertekenen

van zogenaamde ‘glipperbrieven’ waarin zij de belegerden binnen Leiden opriepen hun verzet op te geven en het op een akkoordje te gooien met de regeringsgetrouwen. Voormalige raadslieden die glipperbrieven hebben ondertekend waren Jan Adriaensz de Wilde, Cornelis Claesz van der Hooghe en Geryt Roeloftsz van der Mye.¹⁹

Ook vluchtte een aantal kanunniken, evenals de pastoors van de Pancraskerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk.²⁰

Onder de allerrijkste Leidenars die het hazenpad kozen, waren twee weduwen. Het waren Burchgen Heynricxdochter en Machtelt Ambrosius Colendochter. Zij hadden de stad nog voor of tijdens het beleg verlaten en stonden daarvoor als glippers bekend. Na het beleg keerden zij beiden naar Leiden terug en zetten hun leven in welstand voort.²¹

Tot de glippers van wie de bezittingen na hun vlucht zijn verkocht en die we met naam en toenaam kennen, behoorden verder vooral kleine of grotere zelfstandigen. Onder hen bevonden zich verschillende brouwers, slaggers, een bakker en een kruidenier. Is het toeval dat juist onder hen die de voedselvoorraden in handen hadden glippers voorkomen? Al voor het beleg was herhaaldelijk opgetreden tegen prijsopdrijving van voedingsmiddelen. Dit ondersteunt de veronderstelling dat sommige van deze lieden kans hebben gezien forse winsten te behalen met de verkoop van bier, vlees en brood om er vervolgens vandoor te gaan.²² Tenslotte zullen vele verarmde Leidse burgers de stad eveneens verlaten hebben. Voor zover zij geen bezittingen van enige betekenis hadden, is van hen in de bronnen echter geen spoor meer te vinden.

Politieke, religieuze of economische vluchtelingen?

Over de motieven van de glippers kan weinig met zekerheid worden gezegd. Er moest aan een aantal voorwaarden worden voldaan om huis en haard te verlaten, zoals het vinden van onderdak bij familie of vrienden. Het is onaannemelijk dat velen alles achterlieten, enkel en alleen om hun trouw aan koning en paus te uiten. De uitgeweken stadsbestuurders die tijdens de Beeldenstorm de predikanten, zij het onder protest, hun gang hadden laten gaan, zullen niet plotseling van trouw en vroomheid zijn overgelopen. Dit geldt waarschijnlijk ook voor de meeste zelfstandigen en voor de armen voor wie materiële overwegingen de doorslag zullen hebben gegeven de stad te verlaten. Mogelijk heeft de religieuze overtuiging bij glippende geestelijken een rol gespeeld. Het lot van de Delftse priester Cornelis Musius, die na gruwelijk te zijn gemarteld in de nacht van 10 op 11 december 1572 in Leiden werd opgehangen²³ zal katholieke geestelijken de nodige angst hebben ingeboezemd. Zij zullen zich veiliger hebben gevoeld buiten

het bereik van de geusgezinden.

De meeste glippers lijken ervan te zijn uitgegaan dat hun ballingschap slechts van tijdelijke duur zou zijn. Om die reden hadden zij zich vooral in de directe omgeving van de stad gevestigd, onder meer in Leiderdorp en Zoeterwoude. Misschien hadden zij geen vertrouwen in het slagen van de Opstand en verwachtten zij dat de door troepen gesteunde regering in Brussel de strijd zou winnen. Door hun lot met de regeringsgezinden te verbinden, hoopten zij hun zetel in het stadsbestuur weer te kunnen bezetten en hun neringen weer te hervatten zodra de Spaanse bevelhebber Francisco Valdez en zijn leger zegevierend de stad waren binnengetrokken.²⁴

Heulen, aanpassen, overleven

Het is onmogelijk algemene uitspraken te doen over de mate waarin de glippers de regeringsgetrouwen actief hebben gesteund in hun streven Leiden in te nemen. Daarvoor is het gezelschap te gemêleerd. Aan de hand van twee voorbeelden wordt duidelijk hoe breed het spectrum was waarbinnen de glippers hun activiteiten ten aanzien van de geusgezinden ontplooiden. Het eerste voorbeeld betreft een complot beraamd door de glippers Johan van Matenesse van Wybisma, de oud-burgemeester Cornelis Claesz van der Hooghe en de voormalige Leidse schout Jan Claesz van Berendrecht. Op hun instigatie zouden de regeringsgezinden 1600 man naar de Hogewoerdse poort sturen. In de stad zouden een drietal bij het complot betrokken vroebschappen de poortwachter, Dirk Ottensz, omkopen opdat deze de poort zou openen.²⁵ Het plan mislukte, misschien doordat Ottensz zich niet liet vermurwen, maar het maakt duidelijk dat Leidse regenten aan weerszijden van de stadsmuur met elkaar in verbinding stonden en actief met elkaar samenwerkten om de stad aan regeringsgetrouwe zijde te brengen. Bezien vanuit het perspectief van de opstandelingen was hier sprake van actieve collaboratie.

Dat niet alle glippers regeringsgezind waren, maar zich soms zelfs bekommerden om hun stadsgenoten aan de andere zijde van de stadsmuren, blijkt uit het volgende voorval, dat zich in de moeilijke laatste maand van het beleg voordeed. Enkele naar Leiderdorp uitgeweken Leidenaren waren op de hoogte van de toenaderingspogingen van de Spaanse legerleider Valdez en de neiging van het stadsbestuur hierop in te gaan. Valdez had de bestuurders gratie in het vooruitzicht gesteld wanneer de stad zich zou overgeven. Tijdens een ontmoeting met enkele boden van de stad vroegen deze glippers hun hoe men in Leiden zo dom kon zijn in de beloften van de Spanjaarden te geloven. Zij zeiden tegen de boden: ‘Welke verontschuldiging kunnen jullie aanvoeren? De Haarlemmers konden zich er nog

op beroepen dat zij door het soldatengeweld gedwongen waren hun stad zo lang te verdedigen. Jullie hebben echter geen soldaten in de stad en dus is er voor jullie geen excuus en geen genade.’ De Haarlemmers waren uiteindelijk toch gestraft. De Leidenaren hoefden dus zeker niet op een betere behandeling te rekenen. Uit dit goedbedoelde advies spreekt de bezorgdheid van de glippers over hun belegerde stadgenoten. Zij waren gevlucht en hadden hun medeburgers misschien in de steek gelaten omdat zij zelf de moed niet konden opbrengen een langzame uithongering te ondergaan, maar dit betekende nog niet dat zij enthousiaste aanhangers waren van de wettige regering.²⁶

Het gros van de glippers behoorde tot de afwachterende meerderheid die zich verre hield van het smeden van complotten met de belegerden en van het bieden van actieve steun aan de regeringsgetrouwen. Zij probeerden zo goed en zo kwaad als dat onder de gegeven omstandigheden mogelijk was hun leven voort te zetten en hoopten ooit weer naar hun stad te kunnen terugkeren. Zij schikten zich naar de omstandigheden zonder actief te collaboreren. Men zou van accommodatie kunnen spreken.²⁷

De opstandelingen hadden uiteraard het meeste te vrezen van de glippers die actief heulden met de vijand, in het bijzonder van degenen die door het sturen van brieven met mooie beloften naar het belegerde Leiden inspeelden op de door de honger toegenomen wankelmoedigheid van sommige inwoners. Eén van de brieven schrijvers was jonkheer Johan van Matenesse van Wybisma, één van de samenzweerders in het complot tegen de belegerde stad. In een brief, die hij begin september aan het stadsbestuur richtte, beklemtoonde Wybisma de uitzichtloosheid van de situatie waarin de sleutelstad verkeerde. Hij wees op de overmacht van de koninklijke troepen die rondom Leiden waren gelegerd. Verder achtte hij uitgesloten dat de geuzen de stad zouden kunnen ontzetten omdat het onmogelijk was water tegen een berg op te leiden. Hij doelde op het feit dat Delfland en Schieland, vanwaar uit het water na het doorsteken van de dijken naar Rijnland moest stromen, een stuk lager gelegen waren dan Leiden en het omringende platteland. De geuzen moesten immers in bootjes, waarop geschut was geplaatst, de stad zien te bereiken. De brief van Wybisma kwam op dezelfde dag aan als een brief van Valdez, waarin deze gratie aanbood in ruil voor overgave van de stad. Beide brieven waren geschreven in Leiderdorp en gericht aan het stadsbestuur. Kort na de brief van Wybisma volgde nog een glipperbrief met maar liefst vijftien handtekeningen, die samen met een brief van de regeringsgetrouwe stadhouder Ferdinand van Lannoy, op het stadhuis werd afgeleverd.²⁸ Door het Leidse stadhuis gezamenlijk met brieven te bestoken, lieten de schrijvers van de glipperbrieven en het regeringsgetrouwe bestuur blijken onder één hoedje te spelen.

De glipperbrieven zouden Jan van der Does hebben geïnspireerd tot het volgende rijmpje:

Als de voghelaer 't vogelken vrij siet vlieghen,
fluyt hij seer soet om 't vogelken te bedrieghen.²⁹

De glippers dus als lokvogel. Zouden de Leidenars die in de stad waren achtergebleven de zoet fluitende vogelaar kunnen weerstaan?

Haviken en duiven

De haviken onder de belegerden lieten zich niet van de wijs brengen. Daar was allereerst Jan van der Does, ambachtsheer van Noordwijk, beter bekend onder de gelatiniseerde naam Janus Dousa. Toen de watergeuzen de Hollandse kust in het begin van de jaren 1570 onveilig maakten en zich ook in Noordwijk vertoonden, was dit voor Dousa een reden om zich met zijn gezin in het ommuurde Leiden te vestigen. Tijdens het beleg nam de achtentwintigjarige Dousa de verantwoordelijkheid voor de stadsverdediging op zich, nadat Andries Allertsz, die deze taak eerder had vervuld, al in de eerste dagen van het beleg ‘in het harnas’ gestorven was. Dousa toonde zijn onverschrokkenheid door aan het hoofd van zijn compagnie deel te nemen aan een uitval tegen de Boshuizer schans. Het was de meest succesvolle aanslag vanuit Leiden op de koninklijke troepen, die overigens niet alleen uit Spanjaarden bestonden maar eveneens uit Nederlanders, Duitsers en anderen. Hoewel Dousa geen Leids burger was en geen deel uitmaakte van het stadsbestuur, kreeg hij grote invloed in de belegerde stad. Samen met de aan hem verwante Jacob van der Does bekleedde hij tijdens de laatste weken van het beleg het gouverneurschap over de stad. De prins van Oranje had de twee hiermee belast.³⁰

En dan was er de jonge en heetgebakerde stadssecretaris, Jan van Hout, op wie van vandaag de dag het etiket *angry young man* zeker van toepassing zou zijn geweest. Tijdens een dienst in de Pieterskerk deed de dienstdoende predikant zijn beklag over het randschrift op de Leidse noodmunten. Hij was van mening dat de tekst niet *Haec libertatis ergo* maar *Haec religionis ergo* had moeten luiden. Het ging hem niet in de eerste plaats om de staatkundige vrijheid maar om de protestantse religie. Vanaf de kansel vergeleek de predikant de politieke leiders van de stad met in genotzucht zwelgende zwijnen, die alleen maar aan hun voer dachten. De aanwezige Jan van Hout barstte in woede uit, greep naar zijn pistool en vroeg aan de naast hem zittende burgemeester Van der Werf: ‘Zal ik hem er af schieten?’ Slechts met moeite wist de burgemeester de stadssecretaris van dat plan

2. Jan van der Does alias Janus Dousa, kopergravure door Cornelis Visscher, 1649.
(foto Gemeentearchief Leiden)

3. Jan van Hout, kopergravure door Willem Isaacsz. Swanenburgh, 1608.
(foto Gemeentearchief Leiden)

af te brengen.³¹ Dousa was zeer ingenomen met de driftige Jan van Hout, die vanwege zijn functie een sleutelpositie innam. Hij was als geen ander op de hoogte van wat er zich achter de gesloten deuren van het stadhuis afspeelde.³²

Tenslotte behoorde Mr. Dirck van Bronckhorst tot de haviken die van geen overgave wilden weten. Als vertegenwoordiger van de prins in de hoedanigheid van militair gouverneur stond hij aan het hoofd van de stad. Hij was alles wat men van een militair leider wensen kan: krachtig, onverzettelijk, streng, vastberaden en, van levensbelang bij instabiele situaties, hij wist ontzag in te boezemen. Na een oproer ten gevolge van de hongersnood liet hij een galg plaatsen bij de blauwe steen, die nog altijd te zien is midden op de Breesstraat voor het stadhuis. De boodschap was duidelijk; de protesten verstomden. In zijn aanwezigheid durfde niemand van een overgave te reppen.³³ Zijn dood op 6 september 1574 was een gevoelig verlies voor de haviken. Dat bleek nog dezelfde dag tijdens een vergadering van het stadsbestuur en enkele aanzienlijken waar niemand minder dan eerste burgemeester Van der Werf, die nu formeel de leiding moest nemen, de mogelijkheid opperde van een overgave van de stad aan Valdez en zijn troepen. Hoe geusgezind Van der Werf ook was, een havik was hij kennelijk toch niet.

De haviken vormden een kleine minderheid van krachtige pleitbezorgers van de Opstand, die onder geen beding bereid was tot overgave aan de belegeraars. Zij hielden contact met de geuzen door middel van postduiven die briefjes over en weer vlogen.

Gezeten stadsbestuurders, gevestigde orde

Voordat de houding van Van der Werf verder aan de orde komt, is het eerst nodig in te gaan op het stadsbestuur. De vlucht van de glippers onder de stadsbestuurders betekende geenszins dat alleen maar haviken op het pluche kwamen, die de strijd te allen tijde wilden voortzetten. Het merendeel van het Leidse stadsbestuur behoorde ook na de overgang tot de afwachtende middengroep. Hoewel minder koningsgezind dan de magistraten van Gouda en Dordrecht schildert J.C. Boogman de Leidse overheid af als 'echt gezeten mensen, die door 't nieuwe als 't ware meegesleurd moesten worden en voor wie als hoogste gold 't rustige bezit van de macht en 't ongerept handhaven van de stedelijke privileges.' Van alle Hollandse stadsbesturen zou het Leidse zelfs het meest beheerst zijn door deze mentaliteit.³⁴ Volgens R. Fruin hadden de meeste regenten de overgang van de stad naar de prins met lede ogen aangezien. 'Naarmate men de ladder der maatschappelijke rangen opklom, ontmoette men meer onverschilligheid, en onder de welgestelden vond men er velen die tot geen opoffering voor

geen van beide partijen in staat, maar genegen waren om zich onder de bestaande macht, welke dan ook, te voegen, mits zij maar het goede behielden dat zij bezaten, en bij elke verandering zoo mogelijk nog iets wonden.³⁵ Zij waren veeleer handhavers van de gevestigde orde dan bestuurlijke vernieuwers.

Door de wijze waarop het stadsbestuur werd gevormd bleef de heersende mentaliteit bestaan. De veertigraad was een gesloten college waarin de leden voor het leven waren benoemd en dat door middel van coöptatie werd aangevuld. Niet verrassend koos de veertigraad mannen van dezelfde geest en richting op het kussen, meestal voorzichtige en gematigde mannen dus, die de nieuwe stand van zaken, om met Fruin te spreken, 'meer eerbiedigden dan lief hadden'.³⁶ Zij liepen bepaald niet warm voor de opstand. Volgens Dousa waren slechts zeven leden van de veertigraad betrouwbaar.³⁷ Zoals we zagen, bleken aan het andere einde van het spectrum enkele zittende vroedschappen zelfs bereid tot verraad. Lenaert Symonsz Dou, Claes Jansz Brant en Jacob Thomasz van Zwieten zaten in het door glippers gesmede complot om de poorten te openen voor koninklijke troepen.

Ondanks het systeem van coöptatie kwamen niet alleen gevestigde regenten in het stadsbestuur. Op aandringen van de stadhouder of door grote populariteit onder de bevolking kon soms een buitenstaander tot de Leidse bestuurselite doordringen. Zo was de zeemtouwer Pieter Adriaensz van der Werf in 1572 in de vroedschap gekomen. Hij behoorde tot de ballingen die na de onverwachte inname van Den Briel door de geuzen op 1 april 1572 en tijdens de daaropvolgende crisis naar hun oorspronkelijke woonplaatsen waren teruggekeerd. Zij waren eerder om hun geloof door de hertog van Alva en zijn Raad van Beroerten verbannen. In veel steden, waaronder Leiden, speelden zij een cruciale rol bij de beslissing om de geuzen al dan niet binnen te laten. Zij waren sterk gemotiveerd hun stad aan de kant van de Opstand te brengen en de hervorming van het geloof door te voeren. Weliswaar vormden zij een kleine groep, maar zij konden proportioneel veel invloed uitoefenen in een uiterst instabiele situatie. Temidden van twee kleine bevolkingsgroepen, waarvan er één voor aansluiting bij de Opstand was en de ander regeringsgezind, nam de overgrote meerderheid een afwachtende houding aan. Een klein duwtje van enkele ballingen kon voldoende zijn om de balans naar de zijde van de opstandelingen te doen doorslaan.³⁸ Zo ook in Leiden waar de overgang vooral het werk is geweest van ballingen als Pieter Adriaensz van der Werf. Hij had tijdens zijn ballingschap het vertrouwen gewonnen van Willem van Oranje en werd in mei 1573 burgemeester in het nieuwe prinsgezinde bestuur. Van der Werf was dus burgemeester toen in oktober 1573 het eerste beleg aanving. Een maand later traden de oude burgemeesters af en bleef Van der Werf nog een jaar aan, nu in de hoedanigheid van eerste burgemeester, zodat hij het hele tweede beleg door de eerste burger van Leiden was.³⁹

Van der Werfs collega-burgemeesters waren Cornelis van Noorden, Cornelis van Zwieten en Jan van Baersdorp. Zij blonken bepaald niet uit in hun liefde voor de vrijheidsstrijd. Integendeel, volgens George Montigny, heer van Noyelles, die vóór Dirck van Bronckhorst en Jan en Jacob van der Does militair gouverneur van de stad was, verdienden zij niet beter dan opgehangen te worden. De Waal Montigny was een wildebras, verslaafd aan drank en vrouwen, die zelf evenmin vast in zijn schoenen stond en later terugkeerde in dienst van Filips II, zodat we zijn oordeel met een korrel zout moeten nemen. Maar zeker is wel dat Van Noorden, Van Zwieten en Van Baersdorp geen haviken waren. Zij waren evenals de meeste vroedschappen verknocht aan het bestaande, bovenal aan het pluche van hun zachte zetel. Tijdens het beleg ontpopte Van Baersdorp zich tot de voorname spreekbuis van degenen die aan wilden sturen op onderhandelingen met de regeringsgetrouwen.⁴⁰

De honger en de harde lijn

Het slinken van de voedselvoorraden in de belegerde stad, de daarmee gepaard gaande hongersnood en het uitbreken van de pest hadden hun weerslag op het moreel van de bevolking en de bestuurders. De toestand was voor velen onhoudbaar. Valdez speelde hierop in door de opstandelingen gratie aan te bieden wanneer zij hun verzet staakten. De glippers drongen er bij het stadsbestuur op aan gehoor te geven aan Valdez' oproep. Brieven van deze strekking waren tot het overlijden van Bronckhorst niet eens in beraad genomen, maar toen na zijn overlijden begin september, bij ontstentenis van een opvolger, Van der Werf als eerste burgemeester hoofd van de stad werd, kwam daar verandering in. Tijdens een drietal vergaderingen, op 6, 8 en 10 september, werd op voorstel van Van der Werf door de aanwezige regenten en notabelen gesproken over mogelijke onderhandelingen met de vijand. Het leverde hem van de zijde van Dousa het verwijt op dat hij niet in staat was zijn ambtgenoten in bedwang te houden en geneigd was door de knieën te gaan voor de wensen van zijn wankelmoedige collega's.

Het is aan de onverzettelijkheid van Jan en Jacob van der Does en aan de hardigheid van Jan van Hout te danken geweest dat uiteindelijk besloten werd vol te houden. De stadssecretaris had de vergaderende heren verzocht ieder afzonderlijk zijn mening te geven. Dit nam de groep die wilde aansturen op onderhandelingen de wind uit de zeilen. Men vreesde er kennelijk voor dat ieders eigen mening op schrift werd gesteld en dat deze later misschien tegen de sprekers zou kunnen worden aangevoerd. Jan en Jacob van der Does wezen erop dat onderhandelingen met de regeringsgetrouwen eedbreuk aan Oranje betekende. Dat de beloften van de regering niets waard waren gebleken, daarvan getuigden onder meer de

gebeurtenissen in Haarlem en Naarden. In de laatste stad was de bevolking in de kerk samengebracht en vervolgens afgeslacht. Zonder het drietal Janus Dousa, Jacob van der Does en Jan van Hout zou Van der Werf de rug wellicht niet recht hebben kunnen houden.

Hoe stond het eigenlijk met de rest van de Leidse samenleving? Het weinige dat hierover bekend is komt van Dousa. Deze liet zich net zo kritisch uit over de rijke wevers en de hoofdmannen van de gilden als over de burgemeesters. Volgens Dousa had de burgerij meer over voor het slagen van de opstand dan de regenten. Maar de erbarmelijke levensomstandigheden gedurende de laatste maanden van het beleg hadden hun weerslag op de houding van de belegerde Leidenaren. Tijdens één van de cruciale vergaderingen op het stadhuis, op 8 september, dromde een aantal vrouwen samen, die het overleg ten gunste van onderhandelingen met de regeringsgetrouwen wilden ombuigen. Het zou geen spontane betoging zijn geweest maar een van tevoren met enkele regenten afgesproken optreden. Doordat Jan van Hout door één van de vrouwen van deze betoging op de hoogte was gesteld, konden tijdig schutters op strategische plaatsen worden opgesteld. Zij slaagden erin de menigte in toom te houden.⁴¹ Hieruit blijkt dat ook onder de bevolking verdeeldheid bestond en dat de regenten, die door Dousa als weifelend en halfzacht werden afgeschilderd, zeker op steun van een deel van de bevolking konden rekenen.

De honger en ellende onder de bevolking kunnen misschien als verzachtende omstandigheid ten faveure van deze regenten, inclusief Van der Werf, worden aangevoerd. De schattingen over het aantal slachtoffers dat tijdens het beleg is gevallen, lopen uiteen van bijna 6.000 tot ruim 2.000, op een totaal van 12.456 inwoners in augustus 1574. Wat het precieze aantal slachtoffers ook is geweest, het staat vast dat het beleg is uitgelopen op een humanitaire ramp. De meeste slachtoffers vielen in de laatste maanden, door ondervoeding of door de pest.⁴² 'Op straat scheen iedere uitgeteerde gestalte een levend verwijt' zoals Fruin het pregnant uitdrukte.⁴³ De stadsbestuurders werden persoonlijk verantwoordelijk gehouden voor de honger. Het verhaal dat men voor de deur van het huis van Van der Werf een lijk zou hebben gelegd om hem de hongerdood van de man te verwijten, wijst hier op.⁴⁴ In dit licht bezien valt de houding van een man als Van Baersdorp te begrijpen. Deze katholieke graanhandelaar, lid van de veertigraad, weigerde verantwoordelijkheid te nemen voor de stervende stadsbevolking.⁴⁵ Van Van Baersdorp werd ook gezegd dat hij met oproerlingen onder de burgers zou hebben geheuld. In zijn huis zou hij kussens hebben gevuld met meel, dat hij aan de voedseluitdeling had onttrokken ten behoeve van zijn medestanders.⁴⁶ Kan men het stadsbestuurders kwalijk nemen dat zij geneigd waren gehoor te geven aan de wensen van de bevolking, die door honger gedreven, het verzet wilde opgeven?

4. In zijn bijdrage aan het *Liber Amicorum* van Janus Dousa betuigt Jan van Hout hun vriendschap, die door de gezamenlijk doorstane ontberingen van het beleg zo sterk was dat niets en niemand er vat op kon krijgen. Evenals de tekst verwijst ook de omlijsting naar de nood en de wreedheid tijdens het beleg. Tekening. (foto Universiteitsbibliotheek Leiden)

Het is aan de kleine kliek haviken, bestaande uit Janus Dousa, Jacob van der Does en Jan van Hout, te danken geweest dat het aanknopen van onderhandelingen met de belegeraars is uitgesteld totdat het ontzet door de geuzen op handen was. De schutterij heeft daarbij een dwingende en mogelijk zelfs beslissende rol gespeeld. In een brief aan Willem van Oranje laat Dousa zich lovend over de schutters uit. Niet de stadsbestuurders maar de schutters waren het in eerste instantie geweest die Leiden aan de kant van de opstand hadden gebracht.⁴⁷ Tijdens het beleg zorgden zij voor de verdediging van de stad en hielden zij oproerige burgers onder de duim.⁴⁸ Zo konden enkele *hardliners* in weerwil van een weifelend stadsbestuur de verzwakte en morrende bevolking afhouden van een overgave.

Geen bijltjesdag

Het ontzet bracht verlossing én afrekening. Er was haring en wittebrood, maar ook waren er meldingen van wraaknemingen van geuzen op diegenen die tijdens het beleg hadden aangedrongen op overgave en terugkeer onder het gezag van de koning. Van een bijltjesdag lijkt echter geen sprake te zijn geweest. Geestelijken die dat wilden, mochten de stad verlaten en konden voor vertrek een paspoort krijgen.⁴⁹ Verder schijnen de verhoudingen vrij snel weer genormaliseerd te zijn. Wel werd het stadsbestuur drastisch gereorganiseerd. De onduidelijke houding van vele regenten tijdens het beleg is er hoogstwaarschijnlijk de oorzaak van geweest dat Willem van Oranje de veertigraad direct na het ontzet heeft gezuiverd en heeft teruggebracht tot achtentwintig man. Degenen die tijdens het beleg de regeringsgezinden hadden geholpen, moesten het veld ruimen. Zelfs Van der Werf moest tot zijn grote verdriet boeten voor zijn wankelmoedigheid tijdens de laatste weken van het beleg en werd vervangen als burgemeester. Hij was echter niet geheel uit de gratie en werd tijdelijk 'gedegradeerd' tot lid van de veertigraad. In 1576 werd hij alweer burgemeester. Van Baersdorp moest zijn positie in de veertigraad opgeven.⁵⁰ Dit betekende overigens niet dat alle rooms-katholieken uit de bestuurscolleges werden verwijderd, maar de haviken onder de geusgezinden kregen nu de overhand.⁵¹ Na de uitbreiding van de veertigraad tot de oorspronkelijke omvang van veertig leden in 1580 maakte Van Baersdorp zijn rentree, zonder overigens ooit afstand te hebben gedaan van zijn geloof. Nog in 1587 verklaarde de graanhandelaar dat hij in zijn hart zo rooms was als mogelijk.⁵²

En de glippers? Bij de op 8 november 1576 gesloten Pacificatie van Gent werd bepaald dat alle verbeurd verklaarde goederen van vluchtelingen zouden worden teruggegeven. De glippers waren vrij om naar Leiden terug te keren. Wel moesten zij beloven de regering van de prins van Oranje te gehoorzamen en een eed

afleggen in aanwezigheid van het stadsbestuur. Het register van de teruggekeerde 'uuytgewekenen' die een dergelijke eed hebben afgelegd is bewaard gebleven. Tussen 6 december 1576 en 9 maart 1579 hebben in totaal 81 mensen de eed afgelegd. Vierentwintig van hen zijn glippers van wie bekend is dat hun bezittingen eerder waren geconfisqueerd. In twee gevallen keerden de weduwen van inmiddels overleden glippers terug (zie bijlage). Voormalige stadsbestuurders en zelfstandigen zijn ruim vertegenwoordigd. Verder is het aantal van tien ondertekenaars van glipperbrieven opvallend te noemen. De meest opvallende onder hen was jonkheer Johan van Matenese van Wybisma. Ondanks hun eerdere pogingen de opstandelingen tot inkeer te brengen, kozen deze glippers nu hun zijde. Materiële motieven hebben hierbij zeker een rol gespeeld. Niet voor niets bepaalde de stad dat wie geen eed zwoor zijn goederen alsnog zou verliezen. Marie Jansdochter, weduwe van de wijntapper Garbrant Symonsz, en Geertruit Damendochter, weduwe van de vroedschap Claes Oem Jansz, wisten zich verzekerd van de erfenis van hun geglipte echtgenoten door de eed van trouw aan de prins af te leggen. Edelen vormden geen uitzondering. De Staten van Holland hadden bepaald dat zij net als alle anderen de eed moesten afleggen, indien zij in Leiden wensten terug te keren. Zo legde Wybisma op 27 januari 1577 zijn handen in die van de Leidse magistraten en zwoor hij trouw aan de prins van Oranje. Tenslotte mag Gijsbrecht Jorisz, 'eertijds' pastoor van de St. Pancraskerk, niet onvermeld blijven. In zijn geval had de aanduiding 'eertijds' een niet mis te verstane betekenis. De terugkeer van deze glippers, die voor het beleg waren uitgeweken, duidt erop dat de bepalingen van de Pacificatie van Gent met betrekking tot vluchtelingen in Leiden geen dode letter zijn gebleven.⁵³

Beeldvorming langs lijnen van goed en fout

Eerst was er het beleg, daarna het verhaal van het beleg. Het beleg was erg, maar het verhaal maakte het beleg nog erger.⁵⁴ De geruchtenstroom kwam al de dag na het ontzet op gang. 'Iedereen vertelde wat hij graag zou willen dat er gebeurd was, daarbij de daden van het koninklijke leger uitvergrotend of juist bagatelliserend, en niemand die iets met zekerheid wist. ... Men kon op grond van de stemming, van ieder afzonderlijk vaststellen of hij al dan niet tot de aanhangers van de prins behoorde.' Aldus de Goudse monnik Wouter Jacobsz, wiens sympathie vooral uitging naar de katholieke bevolking die door het geweld van de geuzen werd geterroriseerd. Hij schilderde Leeuwken, een jonge Leidse vrijbuiters die had meegedaan aan een uitval vanuit de belegerde stad tegen het koninklijke leger, af als een terrorist die vele onschuldige katholieke burgers de neus en oren afsneed. Voor de geusgezinden was Leeuwken een toonbeeld van moed, die onverschrok-

ken voor de vrijheid streed totdat hij die met een wrede marteldood moest bekopen.⁵⁵ Afhankelijk van de kant waaraan men stond, konden de bordjes 'goed' en 'fout' verhangen worden. Terrorist voor de een, held voor de ander.

Toch is de geschiedenis van het beleg van Leiden, zoals zo vaak het geval is in de geschiedschrijving, al gauw vooral de geschiedenis van de overwinnaars geworden. De voorstanders van de harde lijn zijn de helden van het beleg geworden, zoals de verzetsstrijders de helden uit de Tweede Wereldoorlog werden. Vooral Dousa heeft voor het heldendom van de Leidse haviken een belangrijke rol gespeeld. In zijn *Leidse Oden* die in 1575 en 1576 verschenen, is hij vol lof over Jacob van der Does, Jan van Hout en gouverneur Bronckhorst. Hij prijst het heldhaftige optreden van Andries Allertsz en Leeuwken en vergeet natuurlijk de manschappen van zijn eigen vendel niet. Daartegenover uit hij in de *Oden* onverbloemde kritiek op al degenen die bereid waren tot concessies. Zoals we gezien hebben, moesten vooral de burgemeesters en de vroedschap het ontgelden. In Dousa's *Oden* is de beeldvorming langs lijnen van goed en fout al begonnen. Zijn visie op het beleg heeft van meet af aan gefigureerd in de geschiedschrijving van deze voor Leiden zo belangrijke episode. Zijn werk is in hoge mate bepalend geweest voor de beeldvorming over het Leidse beleg.⁵⁶

Zo kon Dousa de Lou de Jong van het Leids beleg worden om het eens populair te zeggen, hoewel deze vergelijking Dousa tekort doet, al was het maar omdat hijzelf een historische actor was die tijdens het beleg een centrale rol speelde en het lot van de belegerden deelde, terwijl De Jong het grootste deel van de Tweede Wereldoorlog in het relatief veilige Engeland verbleef. Dousa werd de eerste curator van de Leidse universiteit, De Jong de eerste directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Dousa schreef zijn *Leidse Oden*, De Jong zijn *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*.⁵⁷ Hoe groot de verschillen tussen de geleerde dichter en de nationale historicus en de onderwerpen waarover zij schreven ook zijn en hoeveel tijd hen ook van elkaar scheidt, Dousa en De Jong hebben gemeen dat zij tot de overwinnaars behoorden. Beiden hebben zij in belangrijke mate bijgedragen aan de positieve beeldvorming van de partij waartoe zij behoorden. Zij moesten achteraf het gelijk van de overwinnaar bevestigen. Het feit dat Dousa zijn visie op het Leidse beleg in poëzie verpakte en De Jong de zijne op Nederland in de Tweede Wereldoorlog in een historisch-wetenschappelijke monsterproductie doet daar niets aan af.

Ondanks de ongezouten kritiek van Dousa op Van der Werf en ondanks de grote invloed van de *Oden* op de geschiedschrijving over het beleg volgde 'eerherstel' voor de Leidse oud-burgemeester en werd deze opgenomen in het kamp van de 'goeden'. Dit gebeurde al vrij snel na het ontzet, in 1577 om precies te zijn. Toen verscheen een tweede, aangepaste uitgave van Jan Fruytiers' *Corte beschryvinghe van de strenghe belegheringe en de wonderbaerlicke verlossinghe der stad Ley-*

5. *De zelfopoffering van burgemeester Van der Werf. Schilderij door M.I. van Bree (Stedelijk Museum De Lakenhal, foto Gemeentearchief Leiden)*

den in Hollandt... De eerste uitgave uit 1574 maakt melding van de defaitistische houding van enkele, niet bij name genoemde regenten die tot overgave bereid waren. In de tweede uitgave is een aanvullende passage opgenomen met de beroemd geworden anekdote volgens welke Van der Werf zijn lichaam zou hebben aangeboden als voedsel voor de hongerige Leidse bevolking. De schrijver vervolgt dat de moedige en standvastige Van der Werf een goed voorbeeld is voor alle regenten in deze roerige tijd. De herziene uitgave van de *Corte beschryvinghe* beoogde onder meer een rehabilitatie van het stadsbestuur, in het bijzonder van Van der Werf⁵⁸ Het is dan ook niet verwonderlijk dat wel is gesuggereerd dat deze aanvulling door Van der Werf zelf is ingegeven.⁵⁹ Aangezien hij in 1576 opnieuw burgemeester was geworden, zal een opgepoetst imago hem zeker goed zijn uitgekomen. Wie er ook voor verantwoordelijk is geweest, het was een geslaagde p.r.stunt want de mythe van Van der Werfs standvastigheid en opofferingsgezindheid heeft eeuwenlang standgehouden. Wie zou zich hem nog als aarzelaar willen herinneren? In het collectieve geheugen is hij de held die geen twijfel kent.

Bij Fruytiers tekenen de contouren van 'goed' en 'fout' zich duidelijk af. Naar aanleiding van de waarschuwende opmerkingen over de regeringsgetrouwen, die enkele glippers maakten tijdens de eerder genoemde ontmoeting met Leidse boden, merkt Fruytiers op dat de glippers 'door zo te praten hun medeburgers eeuwige roem bezorgden en zichzelf eeuwige schande'.⁶⁰ Met die eeuwige schande is het wel meegevallen. We hebben gezien dat de glippers reeds kort na de Pacificatie van Gent formeel toestemming kregen naar Leiden terug te keren. Het harde oordeel dat de schrijver over de glippers velt, dient vooral als contrast tegenover de heldenmoed van de belegerde Leidenaars. Ook bij Fruytiers draait het om de overwinnaars. Eeuwige roem of eeuwige schande, goed of fout, een tussenweg was uitgesloten.

Grijs verleden

De geschiedenis van het beleg van Leiden is dus al kort na het ontzet fel gekleurd door de overwinnaars. De sinds 1886 jaarlijks georganiseerde viering van 3 oktober met hutspot, haring en wittebrood houdt bovenal de herinnering aan de helden en hun daden levend. De minder heldhaftigen, de aarzelaars in de belegerde stad, de vluchtelingen en de verraders onder de Leidenaars vergeten wij liever. Het kan de feestvierders niet kwalijk worden genomen. Wie een overwinning viert, denkt niet aan de verliezers. Het collectieve geheugen mag dan selectief zijn, het ontslaat historici niet van hun plicht ook de minder glorieuze kanten van het verleden aan de orde te stellen, zelfs niet wanneer zij uitgenodigd worden voor de 3 oktoberlezing. De heldere kleuren rood, wit en blauw, waarin de collectieve herinnering aan het Leidse beleg en ontzet zich heeft vastgehecht, zullen niet verschieten zolang de 3 October-Vereeniging haar activiteiten voortzet. Een enkele lezing gewijd aan het grijze verleden van het Leidse beleg zal daar niets aan veranderen.

Grijs verleden duidt op lang geleden. Hier is de uitdrukking gebruikt om afstand te nemen van de zwart-wit benadering die sinds het werk van mannen als Dousa en Fruytiers een hoge vlucht heeft genomen. De meeste Leidenaars waren nu eenmaal helden, noch verraders. Of zij in de stad achterbleven of vluchtten, zij behoorden tot de afwachtende middengroepen die zich veeleer bekommerden om hun levensonderhoud dan om de politieke of religieuze kwesties die speelden. Zij waren goed, noch fout, zwart, noch wit maar vormden een grijze massa, die in grijsheid alleen werd overtroffen door het stadsbestuur. Zoals de duiven die de berichten tussen Willem van Oranje en het belegerde Leiden overvlogen de verbondenheid tussen de opstandelingen binnen en buiten de stadsmuren symboliseren, zo kan hun grijze kleur symbool staan voor de vage grenzen tussen

geuzen en glippers, tussen achterblijvers en vluchtelingen, tussen goed en fout.

Wordt de geschiedenis niet saai met al dat grijs, vraagt u zich misschien af? Daar is geen reden toe, want het aantal tinten grijs is oneindig. Bovendien vallen de enkele kleurrijke helden er des te meer door op. Na de vaststelling dat de glippers geen landverraders waren, vervolgde Huizinga: 'Wel wordt de eer van hen, die bij zoo ernstigen tegenstand in eigen kring ongeschokt de zaak van den Prins bleven voorstaan, er des te grooter om.'⁶¹ Hoe grijs het verleden ook is, de herinnering aan die eer is tot op de dag van vandaag springlevend.

Bijlage. Lijst van glippers die na de Pacificatie van Gent naar Leiden terugkeerden en in aanwezigheid van het stadsbestuur een eed van trouw aan de prins aflegden.

Naam	datum eedaflegging
Gerrit Arentz de Man	7 december 1576
Jan Jacobsz van Dam	7 december 1576
Marie Jansdochter, weduwe van Garbrant Symonsz, wijntapper	7 december 1576
Pauwel Cornelisz	7 december 1576
Gerrit Roelofsz, burgemeester*	17 december 1576
Mr Reyer Jacobsz, vroedschap*	18 december 1576
Jan Gerritsz Buitenweg, vroedschap*	21 december 1576
Garbrant Meesz de jonge*	22 december 1576
Jan Dirksz, voormalig brouwer*	26 januari 1577
Jan Adriaenz de Wilde, burgemeester*	26 januari 1577
Mees Aelwijnsz, vroedschap*	26 januari 1577
Allert Quirijsz	27 januari 1577
Geertruit Damendochter, weduwe van Claes Oem Jansz, vroedschap*	27 januari 1577
Jonkheer Johan van Matenesse van Wybisma*	27 januari 1577
Joost van Sonneveld	27 januari 1577
Eeuwout Arentsz	6 februari 1577
Gommer Gommerz	6 februari 1577
Mr. Gerrit Hoogstraten*	5 maart 1577
Jan van Schagen, schipper	22 maart 1577
Gijsbrecht Jorisz, voormalig pastoor van de St. Pancraskerk	10 mei 1577
Andries Huygensz, schoenmaker	6 juni 1577
Dirk Gerritsz Cortleven, schuitvoerder	2 juli 1577
Mr. Cornelis Jansz van Veen	3 december 1577
Willem Arentsz, brouwer	6 december 1577
Jan Gijsbrecht Dirksz, kruidenier	19 mei 1578
Christiaan Reyersz, kanunnik	6 september 1578

Toelichting: In deze lijst zijn alleen teruggekeerde glippers opgenomen van wie bekend is dat hun goederen eerder waren geconfisqueerd. De met een * aangeduide personen hebben glipperbrieven ondertekend.

Bron: Gemeentearchief Leiden, Stadsarchief II, inv.nr. 1369. W.A. Fasel, 'De Leidse Glippers', *Leids jaarboekje* 48 (1956) 68-86.

Noten

- 1 Met dank aan Anton van der Lem, Rudi van Maanen en Boris de Munnick voor hun suggesties en opmerkingen. J. Huizinga, 'Leiden's ontzet' in: idem, *Verzamelde werken* II (Haarlem 1948) 50-59, aldaar 55.
- 2 Voor gemakkelijk toegankelijke en betrouwbare informatie over de Nederlandse opstand in verschillende talen zie <http://dutchrevolt.leidenuniv.nl/>
- 3 Het gaat om Jan Fruytiers. Ten behoeve van de leesbaarheid is voor verwijzingen naar eigentijdse bronnen voornamelijk gebruik gemaakt van J. Koppenol, *Het Leids ontzet. 3 oktober 1574 door de ogen van tijdgenoten* (Amsterdam 2002) 25-27, 97. R. Fruin, 'Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574' in: idem, *Robert Fruin's verspreide geschriften met aantekeningen, toevoegsels en verbeteringen uit des schrijvers nalatenschap*, P.J. Blok, P.L. Muller en S. Muller Fz. eds. II Historische opstellen (Den Haag 1900) 385-490, aldaar 400.
- 4 H. van Nierop, *Het foute Amsterdam* (Amsterdam 2000) 7.
- 5 Koppenol, *Ontzet*, 33.
- 6 S. Groenveld, 'Leiden in de eerste jaren van de Nederlandse Opstand, 1566-1574' in: R.C.J. van Maanen en J.W. Marsilje eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad 1 Leiden tot 1574* (Leiden 2002) 201-216, aldaar 211.
- 7 Een recent voorbeeld is het proefschrift van Y. Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten (circa 1548-1673)* (Nijmegen 2003).
- 8 E.H. Kossmann introduceerde bijvoorbeeld het begrip 'accommodatie' voor vormen van contact, overleg en samenwerking met de vijand, die hij onderscheidde van op politieke overtuiging, machtsstreven of materieel winstbejag stoelende collaboratie. Zie J.C.H. Blom, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Amsterdam 1983). C. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam en Antwerpen 2001).
- 9 Een belangrijke bijdrage leverde J.J. Woltjer, *Tussen vrijheidstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse Opstand, 1555-1580* (Amsterdam 1994). Hij wees op het onderscheid tussen radicale minderheden en een grote middengroep van gematigden in de Opstand.
- 10 Deze paragraaf berust hoofdzakelijk op W.A. Fasel, 'De Leidse glippers', *Leids Jaarboekje* 48 (1956) 68-86.
- 11 Fasel, 'Glippers', 74 spreekt in zijn tekst van ongeveer honderd glippers, maar zijn lijst met glippers waarvan bezittingen werden verkocht, telt iets meer dan tachtig namen. Na de Pacificatie van Gent keerden tenminste 81 uitgeweken Leidenaren naar de stad terug. Onder hen bevonden zich 24 glippers die op Fasels lijst staan (zie bijlage). Dit brengt het aantal uitgewekenen op ruim 135. Register van teruggekeerde ballingen die de voorgeschreven eed hebben afgelegd en stukken betreffende het afleggen van die eed, 1576-1580, Gemeentearchief Leiden, Stadsarchief II, inv.nr. 1369.
- 12 Fasel, 'Glippers', 76.
- 13 Koppenol, *Ontzet*, 71 (citaat), 85.
- 14 Fasel, 'Glippers', 70-71, 73-74. Koppenol, *Ontzet*, 17-18.
- 15 Koppenol, *Ontzet*, 61.
- 16 Gemakshalve wordt hier geen onderscheid tussen vroedschappen en veertigraden gemaakt. De veertigraad was oorspronkelijk belast met de verkiezing van de schepenen. In de loop van de zestiende eeuw kreeg de veertigraad meer gewicht dan de vroedschap doordat de raad steeds meer bevoegdheden naar zich toe trok. Tegelijkertijd waren de vroedschappen lid van de veertigraad geworden. Het onderscheid vervaagde daardoor maar bleef intern van betekenis: de leden die schepen of burgemeester waren of waren geweest werden 'vroedschappen' genoemd en degenen die een dergelijk ambt niet hadden bekleed noemde men 'veertigraden'. D.J. Noordam, *Geringde buffels en heren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Hilversum 1994) 10.
- 17 S.A. Lamet, 'Leidse stadsbestuurders in een tijdperk van verandering, 1550-1600' in: J. Moes en D.J. Noordam eds., *Macht, aanzien en welzijn. Nieuwelingen in het Leidse stadsbestuur, 1200-1795* (Leiden 2003) 39-47, aldaar 38-39.
- 18 Het waren Jan Claesz van Berendrecht (schout), Jan Gerytsz Buytewech, Claes Adriaensz van Leeuwen, Claes Oom Jansz, Dirk Jacobsz Uytgeest, jonge Garbrant Meesz (van Nierop), Geryt Roelofsz van der Mye, Claes Jansz de Goede, Cornelis Claesz van der Hooghe, Jan Diricz van der Burch, Jacob van Loo, Mees Aelwynsz (van Swanenburch), Reyer Jacobsz (van Oyen), Joost Maertensz van Sonneveld, Mr Cornelis Jansz van Veen, Jan Adriaensz de Wilde. S.A. Lamet, *Men in government. The patriciate of Leiden, 1550-1600* (Ongepubliceerd proefschrift, Massachusetts 1979) 314-315.
- 19 Lamet, *Men in government*, 278-279.
- 20 Het waren respectievelijk Gijsbrecht Jorisz en Cornelis Jansz.
- 21 J.J. Woltjer, 'De 'alderijeste' te Leiden in 1584' in: D.E.H. de Boer ed., *Leidse facetten. Tien studies over Leidse geschiedenis* (Leiden 1982) 23-34 aldaar 27.
- 22 Fasel, 'Glippers', 76. Voor de economische situatie van middenstanders tijdens de Tweede Wereldoorlog zie H.A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002) 318-319, 321-322.
- 23 <http://dutchrevolt.leidenuniv.nl/Nederlands/personen/m/musius.htm> Voor verdere details omtrent zijn dood: P. Noordeloos, *Cornelius Musius [Mr Cornelis Muys] Pater van Sint Agatha te Delft Humanist/priester martelaar* (Utrecht en Antwerpen 1955) 228-242.
- 24 Fasel, 'Glippers', 71, 77.
- 25 Het ging om Lenaert Symonsz Dou, Claes Jansz Brant en Jacob Thomasz van Swieten die met de overgang op het kussen waren blijven zitten. Fasel, 'Glippers', 72-73.
- 26 Fasel, 'Glippers', 77. Koppenol, *Ontzet*, 94.
- 27 Zie voor het begrip 'accommodatie' noot 8.
- 28 Koppenol, *Ontzet*, 122, 124-125.
- 29 *Fistula dulce canit volucrum dum decipit auceps*. Nederlandse vertaling bij J.J. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden* (Leiden 1614) 341. C.L. Heesakkers, 'Janus Dousa, dichter van Leidens beleg en ontzet', *Leids Jaarboekje* 69 (1977) 104-120, aldaar 119 n. 24. Fruin, 'Beleg', 421.

- ³⁰ Heesakkers, 'Janus Dousa', 107, 109-110. R.E.O. Ekkart, 'Sleutelfiguren', *Leids Jaarboekje* 66 (1974) 197-215, aldaar 200.
- ³¹ J.A.F. de Jongste, *Om de religie of om de vrijheid. Spanningen tussen stadhuis en kerk in Leiden na het beleg* (Den Haag 1998) 5.
- ³² Ekkart, 'Sleutelfiguren', 202.
- ³³ Fruin, 'Beleg', 418-419.
- ³⁴ J.C. Boogman, 'De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572', *Tijdschrift voor geschiedenis* 57 (1942) 81-112, aldaar 100.
- ³⁵ Fruin, 'Beleg', 412.
- ³⁶ Fruin, 'Beleg', 413.
- ³⁷ Fasel, 'Glippers', 71.
- ³⁸ Van Nierop, *Het foute Amsterdam*, 12-13.
- ³⁹ Ekkart, 'Sleutelfiguren', 198.
- ⁴⁰ Jan van Baersdorp is dezelfde als Jan Halfleiden. Vriendelijke mededeling van D.J. Noordam. Fruin, 'Beleg', 414-415, 434.
- ⁴¹ Fruin, 'Beleg', 427-436.
- ⁴² Het aantal 12.456 is gebaseerd op een volkstelling die begin augustus 1574 is gehouden. D.E.H. de Boer en R.C.J. Van Maanen, *De volkstelling van 1574. Leiden ten tijde van het beleg* (Leiden 1986) 16. Groenveld, 'Leiden', 208, 211. Het aantal van 6.000, uit een eigentijdse bron, is zeer waarschijnlijk te hoog. Het aantal van 2.000 slachtoffers, recentelijk geschat door D.J. Noordam, 'Demografische ontwikkelingen' in: R.C.J. van Maanen en S. Groenveld eds., *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad II, 1574-1795* (Leiden 2003) 42-53, aldaar 45 lijkt daarentegen aan de krappe kant. Indien sprake is geweest van het overlijden van een derde van de bevolking, ligt het getal 4.000 waarschijnlijk het dichtst bij de waarheid.
- ⁴³ Fruin, 'Beleg', 437-438.
- ⁴⁴ Fruin, 'Beleg', 429.
- ⁴⁵ Lamet, *Men in government*, 282.
- ⁴⁶ Fasel, 'Glippers', 77.
- ⁴⁷ Koppenol, 'Ontzet', 125. Juist door zich afzijdig te houden tijdens de gebeurtenissen van 23 juni 1572 en door geen weerstand te bieden toen de geuzen drie dagen later de stad binnen kwamen. J.C. Grayson, 'The Civic Militia in the County of Holland, 1560-1581: Politics and Public Order in the Dutch Revolt', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 95 (1980) 35-63, aldaar 57.
- ⁴⁸ P. Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700* (Hilversum 1994) 87.
- ⁴⁹ R.L. Jones, 'Nederduits gereformeerde gemeente te Leiden in de jaren 1572-1576', *Leids jaarboekje* 66 (1974) 126-145, aldaar 129.
- ⁵⁰ Lamet, *Men in government*, III, 283-285.
- ⁵¹ Groenveld, 'Leiden', 211. Geen van de bestuurders die de stad na de overgang van Leiden naar de prins in juni 1572 hadden verlaten (zie noot 18), keerden terug in de veertigraad. Vriendelijke mededeling D.J. Noordam. Zie ook D.J. Noordam, *Geringde buffels en heren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Hilversum 1994) 28-29.

- ⁵² Noordam, *Buffels*, 10, 16.
- ⁵³ Register van teruggekeerde ballingen, Gemeentearchief Leiden, Stadsarchief II, inv.nr. 1369.
- ⁵⁴ Vergelijk Van der Heijden, *Grijs verleden*.
- ⁵⁵ Koppenhol, *Ontzet*, 33, 63, 65.
- ⁵⁶ Heesakkers, 'Janus Dousa', 114, 116, 117.
- ⁵⁷ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 1-14 (Den Haag 1969-1991)
- ⁵⁸ M. Meijer Drees, 'Burgemeester van der Werf als vaderlandse toneelheld; Een politieke autoriteit in belegeringsdrama's', *De zeventiende eeuw* 8 (1992) 167-176, aldaar 168.
- ⁵⁹ E. Pelinck, 'Overlevering, legende en reliëken van het beleg en ontzet van Leiden', *Leids Jaarboekje* 46 (1954) 100-107, aldaar 100.
- ⁶⁰ Koppenol, *Ontzet*, 27, 94. Fasel, 'Glippers', 78.
- ⁶¹ Huizinga, 'Leiden's ontzet', 55.